

УДК 159.922.6

М. О. Коць, О. О. Поліщук

Received February 12, 2015

Revised March, 7, 2015

Accepted April, 13, 2015

ВІКОВА ДИНАМІКА ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті здійснено теоретичний аналіз та емпіричне дослідження вікової динаміки професійного самовизначення дітей з особливими потребами (7–11-ті класи), які мають вади психофізичного розвитку. Розкрито сутність і значення процесу професійного самовизначення учнів з особливими потребами, які навчаються в спеціалізованому навчально-реабілітаційному центрі. Указано, що значна частина молодих людей, які мають вади психофізичного розвитку, стикається із серйозними проблемами, пов'язаними з вибором професії, профілю подальшої освіти, подальшим працевлаштуванням. Мета наукового пошуку – виявити та дослідити закономірності й особливості професійного самовизначення в дітей з особливими потребами в різні вікові періоди.

Обґрунтовано, що своєрідність інтелектуального та фізичного розвитку дітей з інтелектуальною недостатністю не дає можливості ставити питання про вільний вибір професії самим школярем, на відміну від учнів загальноосвітньої школи. В емпіричному дослідженні брали участь школярі Луцького навчально-реабілітаційного центру. Досліджено, що найбільш чітко виражена схильність до певного типу професій відстежується в учнів 9-х та 11-х класів. Найменш чітко виражена схильність до певного типу професій у 7-х та 10-х класах. Віковий період семикласників характеризується широким діапазоном інтересів і пізнавальною активністю. Учні в 10-му класі характеризуються невизначеністю та страхом перед дорослим життям, а також розумінням того, що в них є ще час для роздумів над майбутнім життям. Досліджено показники сформованості інтересів у випускних класах (9-ті і 11-ті класи), які вказують на специфіку цього вікового періоду – перебування в ситуації вибору подальшого освітнього шляху й до якої сфери професійної діяльності варто готуватись у майбутньому; визначено чіткі відмінності в мотиваційних комплексах учнів на різних вікових етапах розвитку.

Ключові слова: діти з особливими потребами, професійне самовизначення.

Kots M. O., Polishchuk O. O. Age Dynamics of Professional Self-determination of Children with Special Needs. This article gives theoretical analysis and empirical investigation of professional self-determination age dynamics of children with disabilities (7–11 forms) with impaired mental and physical development. Data are given about the meaning and importance of professional self-determination process for pupils with disabilities studying in a specialized educational and rehabili-

tation center. It should be emphasized that a significant number of young people with impaired mental and physical development face serious problems associated with the choice of profession, profile further education, further employment. The purpose of scientific research was to reveal and explore patterns and characteristics of professional self-determination of children with special needs at different age periods. It is shown that the originality of the intellectual and physical development of children with intellectual disabilities complicates a choice of profession as opposed to the choice of secondary school pupils. Participants of the empirical research were pupils of Lutsk Education and Rehabilitation Center. Conclusions are made that the most distinct aptitude for certain type of occupations is monitored in the 9th and 11th forms. The least distinct aptitude is peculiar to pupils of the 7th and 10th forms. The age of the seventh form pupils is characterized by a wide range of interests and cognitive activity. Pupils of 10th form are characterized by uncertainty and fear of adulthood and the understanding that they have time to think about their future. It is examined that the development parameters of school-leavers' interests (the 9th and 11th forms) indicate the specificity of this age that is choosing a further education and a professional field. Clear differences in motivational complexes of students at different development stages are distinguished.

Key words: children with special needs, professional self-determination.

Коць М. О, Полищук О. О. Возрастная динамика профессионального самоопределения детей с особыми потребностями. В статье осуществлен теоретический анализ и эмпирическое исследование возрастной динамики профессионального самоопределения детей с особыми потребностями, с недостатками психофизического развития (7–11-е классы). Раскрыты сущность и значение процесса профессионального самоопределения для детей с особыми потребностями, которые учатся в специализированном учебно-реабилитационном центре. Указано, что значительная часть молодых людей, имеющих недостатки психофизического развития, сталкивается с серьезными проблемами, связанными с выбором профессии, профиля дальнейшего образования, последующим трудоустройством. Цель научного поиска – выявить и исследовать закономерности и особенности профессионального самоопределения у детей с особыми потребностями в разные возрастные периоды. В статье обосновывается, что своеобразие интеллектуального и физического развития детей с умственной недостаточностью не позволяет ставить вопрос о свободном выборе профессии самим учеником, в отличие от учеников в общеобразовательной школе. В эмпирическом исследовании участвовали ученики Луцкого учебно-реабилитационного центра. Доказано, что наиболее четко выраженная склонность к определенному типу профессий отслеживается в учеников 9-х и 11-х классов. Наименее четкая склонность к определенному типу профессий – в учеников 7-х и 10-х классов. Возрастному периоду семиклассников свойственны широкий диапазон интересов и познавательная активность. Ученикам в 10-м классе присущи неопределенность и страх перед взрослой жизнью, а также понимание того, что у них есть еще время для размышлений над будущей жизнью. Исследованы показатели сформированности интересов выпускных

классов (9-е и 11-е классы), которые указывают на специфику этого возрастного периода – пребывание в ситуации выбора дальнейшего образовательного пути и к какой сфере профессиональной деятельности следует готовиться в будущем; определены четкие отличия в мотивационных комплексах учащихся на различных возрастных этапах развития.

Ключевые слова: дети с особыми потребностями, профессиональное самоопределение.

Постановка наукової проблеми та її значення. Згідно з даними ООН у світі нараховується близько 200 млн дітей з особливими потребами. Такі обмеження призводять до істотного зменшення їх можливостей ефективної життєдіяльності. Важливе завдання на сьогодні – професійна орієнтація дітей з особливими потребами, які мають вади психофізичного розвитку, їх реабілітація та підготовка до професійної діяльності.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Професійне самовизначення – процес, який охоплює весь період професійної діяльності людини: від моменту виникнення професійних задумів, намірів і до виходу з трудової діяльності [1]. Професійне самовизначення охоплює весь життєвий цикл, шлях людини [2].

Поняття професійного становлення особистості трактують як процес, що полягає в зміні особистості під впливом суспільства, професійної діяльності та власної життєвої активності, спрямованої на самовдосконалення, саморозвиток. На думку М. С. Пряхникова, професійне становлення означає досить складний, багатоплановий, тривалий, інколи суперечливий, дуже рухливий процес [3].

Планування майбутнього – найважливіший зміст розвитку дорослості в підлітковому віці. Значним показником соціально-психологічної зрілості підлітка є його ставлення до власного майбутнього. Саме визначення планів формує найважливіший стрижень особистості – це цілі, мотиви, завдання. Підлітковий вік – це етап амбівалентної, первинної оптації. Підлітковий вік – один із найвідповідальніших періодів у становленні особистості. Адже в цьому віці відбувається закладення основ морального ставлення до різноманітних видів професійної діяльності, формується система особистісних цінностей, які визначають вибірковість у ставленні підлітків до різних типів професій [4, с. 221].

Для періоду ранньої юності характерна спрямованість на майбутнє. Самовизначення, і професійне, і особистісне, починає бути центральним новоутворенням. Це змістовно нова внутрішня позиція, яка містить усвідомлення себе як члена суспільства та прийняття свого місця в ньому.

Самовизначення, на думку Л. П. Васильєвої, пов'язане з новою формою сприйняття часу, тобто співвіднесенням минулого й майбутнього, сприйняттям теперішнього з погляду майбутнього часу [8].

Указані вище особливості підліткового та юнацького віку потрібно враховувати в профорієнтаційній роботі зі школярами з особливими потребами. Адже, як указує Д. Т. Гошовська, ключовою умовою й запорукою повноцінного фахового орієнтування підлітків із вадами психофізичного розвитку є насамперед узгодженість їх когнітивної, емоційної, регулятивної психоструктур, що роблять можливим позитивне сприймання і, як наслідок, сприятливу самоакцептацію й правильний вибір професії [6].

Мета дослідження – виявити та дослідити закономірності й особливості професійного самовизначення в дітей з особливими потребами в різні вікові періоди.

Завдання дослідження: 1) на основі теоретичного аналізу з'ясувати місце й роль професійного самовизначення дітей з особливими потребами на різних вікових етапах; 2) емпіричним шляхом дослідити закономірності та особливості професійного самовизначення в дітей з особливими потребами в підлітковому й ранньому юнацькому віці.

Методи та методика дослідження. Дослідження вікової динаміки професійного самовизначення дітей з особливими потребами здійснено на базі Луцького навчально-реабілітаційного центру. Вибірка досліджуваних – 55 осіб. У роботі використано методику «Диференційно-діагностичний опитувальник» (Є. Климов), опитувальник професійних схильностей Л. Йо-вайши в модифікації Г. В. Резапкіної та методику вивчення мотивації професійної діяльності К. Замфір (у модифікації А. Реана) [7].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Для визначення динаміки розвитку схильностей до певного типу професій як компонента професійного самовизначення порівнювали й аналізували середні показники в кожному з п'яти типів (рис. 1).

Аналізуючи результати середніх значень за категорією схильності до професій типу «Людина–Природа», можна говорити про негативну динаміку схильностей. Інтерес до професій цього типу знижується. У 7-му та 11-му класах (3, 4) найменші показники. Найвищий показник – в учнів 8-го класу (4, 4). На нашу думку, це пов'язано з тим, що в підлітковому віці діти більше часу проводять зі своїми однолітками та друзями, а не з природою.

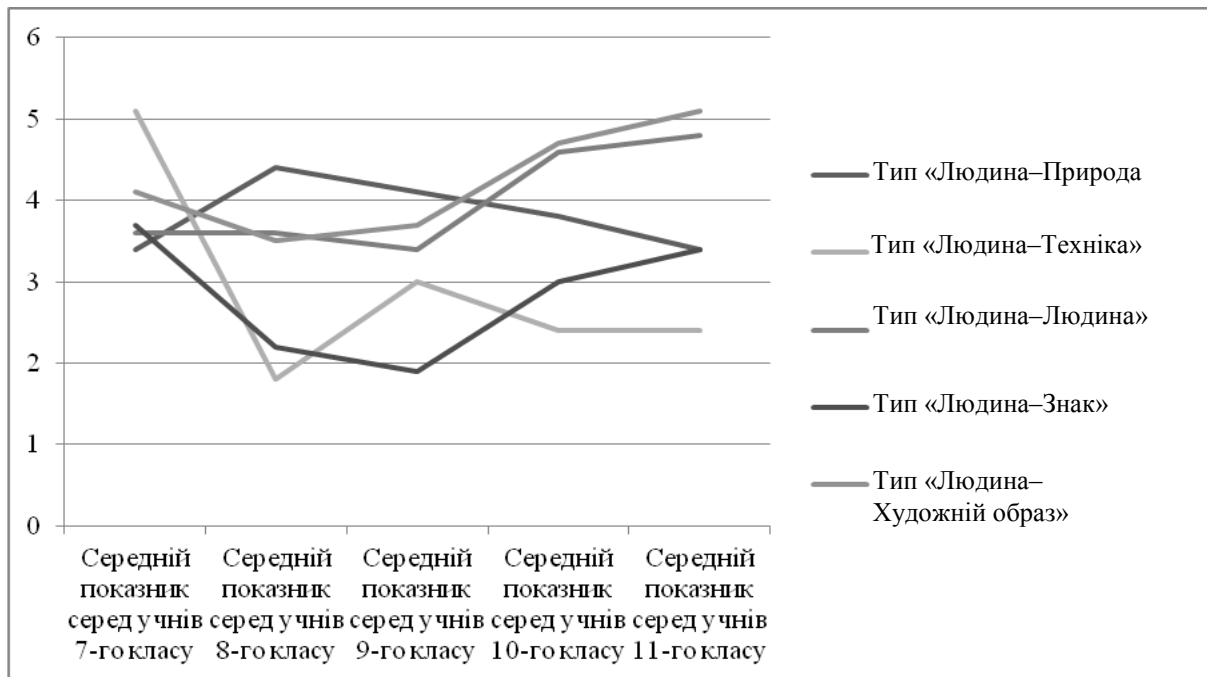


Рис. 1. Результати середніх значень схильностей до певного типу професій (за методикою «ДДО» Є. Климова)

Аналізуючи результати середніх значень схильності до професій типу «Людина–Техніка», можемо зробити такі висновки. Найбільший показник за цим типом властивий учням 7-го класу (5, 1), найменші (2, 4) – школярам 10-х та 11-х класів. Простежено негативну динаміку (зниження показників схильності). Варто відзначити, що в старшому віці діти мають змогу більше часу проводити з різноманітною технікою (комп'ютери, телефони тощо). Це вже не є забороненим та недоступним. Тому в більшості дітей може зникати інтерес до техніки.

Аналіз середніх показників за категорією схильності до професій типу «Людина–Людина» дає підставу говорити, що динаміка схильності позитивна серед учнів (збільшення). Найвищий показник (4, 8) демонструють учні 11-го класу. Припущенням щодо пояснення цього може бути зміна провідної діяльності в юнаків і пріоритет міжособистісних стосунків.

Порівняння середніх значень за показником схильності до професій типу «Людина–Знак» свідчить про таке. Найвищий показник (3, 7) властивий учням 7-го класу, найнижчий (1, 9) – у 9-му класі. Вважаємо, що причина цього – те, що чим старшими стають діти, тим більше їм хочеться вносити у виконання певної діяльності щось своє, нове та цікаве. Твердження, які стосуються професій «Людина–Знак», описують монотонну, чітко керовану роботу.

Аналізуючи результати середніх значень за категорією схильності до професій типу «Людина–Художній образ», можна говорити про позитивну динаміку змін. Найвищий показник (5, 1) зафіксовано в учнів 11-го класу, найнижчий (3,5) – 8-го. Це пояснюється розвитком творчого мислення, адже період старшого шкільного віку синзитивний для розвитку креативності.

Для визначення динаміки розвитку інтересів до певного типу професій як компонента професійного самовизначення порівнювали й аналізували середні показники за кожним із п'яти типів (рис. 2).

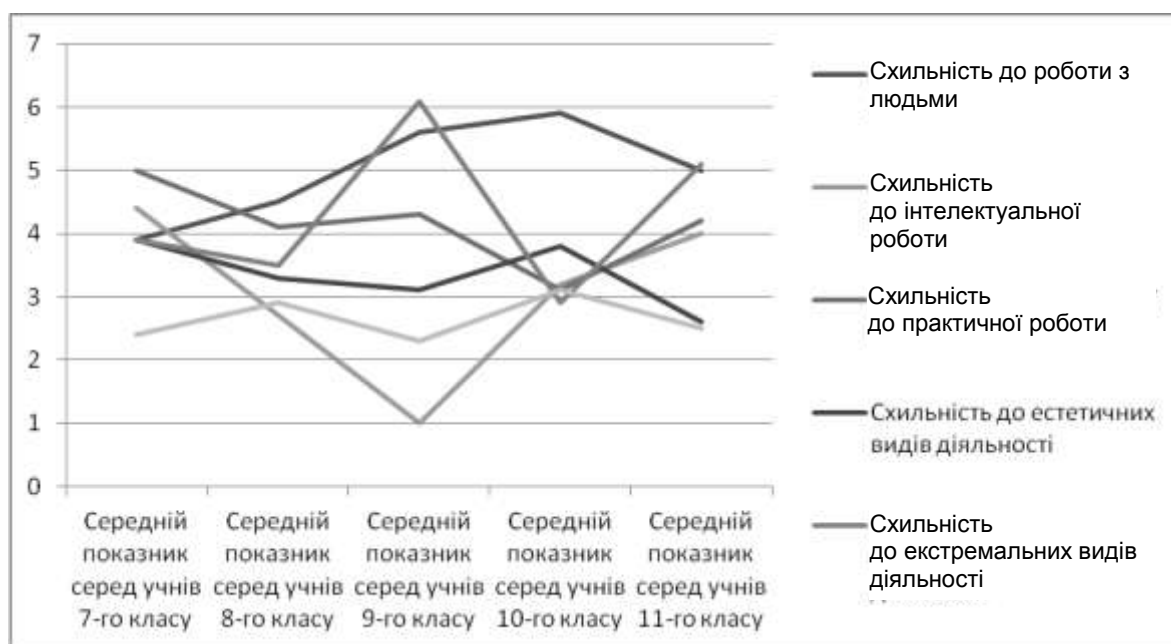


Рис. 2. Результати середніх значень за категорією схильностей до певного типу професій (за опитувальником професійних схильностей Л. Йовайши)

Проаналізувавши такі результати, робимо висновки: інтерес до естетичних видів діяльності має позитивну динаміку розвитку (найменший показник (3,9) властивий учням 7-го класу, найвищий (5,9) – 10-го).

Інтерес до практичної роботи характеризується негативною динамікою. Відповідно до цього найнижчий показник прояву інтересу демонструють учні 10-го класу (3), найвищий (5) – 7-го. Припущенням щодо пояснення таких змін може бути розвиток мисленнєвої діяльності в старшому шкільному віці. Маніпуляція предметами та виконання певного виду діяльності втрачає свою домінантність.

Інтерес до роботи з людьми також має негативну тенденцію щодо динаміки змін у розвитку. Найнижчий показник (2, 7) притаманний учням 11-го класу, найвищий (5) – 7-го. Причина цього – те, що підлітки відчують певні труднощі в спілкуванні з людьми, чужою аудиторією. За ме-

тодікою Є. Климова «ДДО», показники схильностей до професій типу «Людина–Людина» мають позитивну динаміку. Така протилежність допустима, адже в «ДДО» більшість тверджень стосуються допомоги людям, а не безпосереднього спілкування з ними.

Показники схильності до інтелектуальної роботи не мають чітко визначеної динаміки. Найнижчий показник (1) проявляється в 9-му класі, найвищий (4,3 та 4) – у 7-му та 11-му – відповідно.

Динаміка розвитку інтересу до екстремальних видів діяльності також не визначена. Найнижчий показник (3, 1) властивий учням 10-го класу, найвищий (5) – 7-го. Це можна пояснити тим, що меншим дітям цікаве щось нове та незвичне.

Стосовно динаміки змін у прояві схильностей до планово-економічних видів діяльності можна припустити, що вона чітко невизначена. Середні показники найнижчі, порівняно з усіма іншими. Найвище значення (3, 1) властиве учням 10-го класу.

Така динаміка розвитку інтересів до професійної діяльності можна пояснити й віковими особливостями. Адже у 12–13 років (7-й, 8-й класи), професійні інтереси здебільшого пізнавальні й мають широкий діапазон. У період 14–15 років (8-й, 9-й класи) вони стають більш сформованими та відбувається їх інтеграція, уключеність у загальну структуру особистості. У віці 16–17 років (10-й, 11-й класи) інтеграція посилюється й водночас інтереси диференціюються за гендерною ознакою; пізнавальні та професійні інтереси можуть об'єднуватися, посилюються їх зв'язки з індивідуально-психологічними властивостями.

У випускних класах (9-й, 11-й) показник сформованості інтересів набагато вищий, ніж у 10-му; це можна пояснити тим, що діти цього вікового періоду перебувають у ситуації вибору подальшого освітнього шляху й уже точно повинні знати, до якої сфери професійної діяльності вони готуватимуться в майбутньому.

Аби відстежити вікову динаміку розвитку мотивації щодо виконання професійних обов'язків, проаналізували результати, отримані за допомогою методики вивчення мотивації професійної діяльності К. Замфір (у модифікації А. Реана).

На основі отриманих результатів визначається мотиваційний комплекс особистості. Він являє собою тип співвідношення трьох видів мотивації: внутрішньої (ВМ), зовнішньої позитивної (ЗПМ) та зовнішньої негативної (ЗНМ) мотивацій.

До найкращих, оптимальних, мотиваційних комплексів потрібно відносити такі два типи поєднання, як $BM > ЗПМ > ЗНМ$ і $BM = ЗПМ > ЗНМ$.

Найгіршим мотиваційним комплексом є тип $ЗНМ > ЗПМ > BM$.

Для визначення динаміки розвитку інтересів до певного типу професій як компонента професійного самовизначення порівнювалися та аналізувалися середні показники за кожним із п'яти типів (рис. 3).

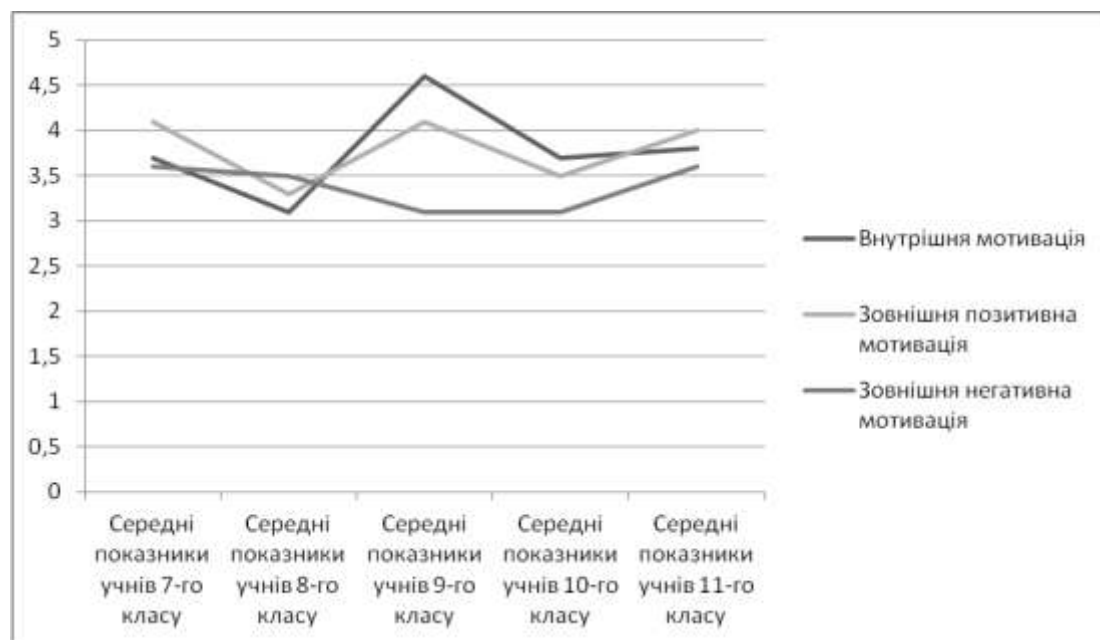


Рис. 3. Результати середніх значень за категорією розвитку мотивації (за методикою на вивчення мотивації професійної діяльності К. Замфір (у модифікації А. Реана)

Аналіз середніх показників засвідчує, що динаміка розвитку внутрішньої мотивації позитивна. Найнижчий показник (3, 6) демонструють учні 7-го класу, найвищий (4, 6) – 9-го. Оскільки в основі внутрішньої мотивації лежить усвідомлення власних бажань та інтересів, то ці зміни – закономірне явище.

Зовнішня негативна мотивація до 10-го класу відзначається негативною динамікою розвитку (найнижчий показник (3,1) властивий учням 9-го й 10-го класів, найвищий (3,6) – 11-го.

Проаналізувавши середні показники зовнішньої позитивної мотивації, чітку динаміку змін і розвитку не простежуємо. Найвищі значення характерні учням 7-го, 9-го, 11-го класів (4,1), найнижчі (3,3) – 8-го.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі теоретичного аналізу визначено, що професійне самовизначення трактується як

динамічний процес, що полягає в зміні особистості під впливом суспільства, професійної діяльності та власної життєвої активності, яка спрямована на самовдосконалення, саморозвиток. Професійне самовизначення – досить складний, багатоплановий, тривалий процес. Залежно від вікового періоду вік відзначається своїми особливостями та характеристиками.

Доведено, що діти з особливими потребами, які мають вади психофізичного розвитку, відрізняються в процесі формування професійного самовизначення.

Своєрідність інтелектуального й фізичного розвитку дітей з інтелектуальною недостатністю не дає змоги ставити питання про вільний вибір професії самим школярем, на відміну від учнів загальноосвітньої школи.

Результати емпіричного дослідження розкривають професійне самовизначення як явище динамічне з відмінностями в схильностях, інтересах, мотивації до майбутньої професійної діяльності на різних вікових етапах.

Досліджено, що найбільш чітко виражена схильність до певного типу професій в учнів 9-х та 11-х класів, найменш – у 7-го та 10-го. Віковий період семикласників характеризується широким діапазоном інтересів і пізнавальною активністю. У 10-му класі простежуємо певну невизначеність та страх перед дорослим життям, а також розуміння того, що є ще час для роздумів над майбутнім життям.

Динаміка розвитку схильності до професій типу «Людина–Природа» негативна. Інтерес до професій цього типу знижується. Така тенденція, на нашу думку, пов'язана з активною соціалізацією учнів, із тим, що в підлітковому віці діти починають більше часу проводити зі своїми однолітками й друзями. Схильності до професій типу «Людина–Техніка» характеризується також негативною динамікою (зниження показників схильності). Позитивну динаміку розвитку схильностей до професій типу «Людина–Людина» пояснюємо зміною провідної діяльності в юнаків і наданням пріоритету міжособистісним стосункам. Схильності до професій системи «Людина–Знак» мають негативну динаміку змін. І навпаки, результати щодо категорії схильності до професій типу «Людина–Художній образ» розкривають позитивну динаміку змін, що пояснюється розвитком творчого мислення в період старшого шкільного віку, синзитивного для розвитку креативності.

Досліджено показники сформованості інтересів у випускних класах (9-ті і 11-ті класи), які вказують на специфіку цього вікового періоду – перебування в ситуації вибору подальшого освітнього шляху й до якої сфери професійної діяльності варто готуватися в майбутньому.

Визначено чіткі відмінності в мотиваційних комплексах учнів на різних вікових етапах розвитку. Факторно-причинна зумовленість професійних інтересів залежить від віку школярів: чим менша дитина, тим більше в неї переважають внутрішні мотиви, у виборі професії вони виходять лише зі своїх переваг і мало цікавляться соціальною стороною цієї проблеми. Старші школярі починають враховувати й зовнішні чинники професійного вибору, задумуються про престижність майбутньої професії.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробленні та апробації спеціальних корекційно-розвивальних занять із проблем професійного самовизначення дітей з особливими потребами, які мають вади психофізичного розвитку.

Література

1. Столяренко Л. Д. Педагогическая психология / Л. Д. Столяренко. – Ростов н/Д : Феникс, 2003. – 544 с.
Stolyarenko L. D. Pedagogicheskaya psikhologhiya [Educational psychology] / L. D. Stolyarenko. – Rostov-na-Donu : Fenyks, 2003. – 544 p.
2. Зеер Э. Ф. Психология профессий / Э. Ф. Зеер. – М. : Академ. проект Фонд Мир, 2005. – 336 с.
Zeer E. F. Psikhologhiya professyy [Psychology professions] / E. F. Zeer. – Moskva : Akadem. proekt Fond Mir, 2005. – 336 p.
3. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряжников. – Воронеж : НПО «МОДЭК», 1996. – 256 с.
Pryazhnikov N. S. Professyonalnoe y lychnostnoe samoopredelenye [Professional and personal self-determination] / N. S. Pryazhnykov. – Voronezh : NPO «MODEK», 1996. – 256 p.
4. Мухина В. С. Возрастная психология / В. С. Мухина. – М. : Академия, 2007. – 456 с.
Muhina V. S. Vozrastnaya psihologiya [Developmental psychology] / V. S. Muhina. – Moskva : Akademiya, 2007. – 456 p.
5. Васильева Л. П. Профессиональное консультирование школьников с нарушениями психофизического развития и состояния здоровья на этапе выбора профессии / Л. П. Васильева // Специальная адукация. – 2010. – № 3. – С. 9–15.
Vasileva L. P. (2010). Professyonalnoe konsultirovanie shkolnikov s narusheniyami psihofizicheskogo razvitiya i sostoyaniya zdorov'ya na etape vyibora professii [Professional consultation of pupils with mental, physical and health disabilities on stage of choosing occupation] / L. P. Vasileva // Spetsialnaya adukatsiya. – 2010. – No 3. – P. 9–15.
6. Гошовська Д. Т. Вплив самоакцептації на професійне самовизначення підлітків // Професійне самовизначення дітей з особливими потребами: зміст та організація формування : навч.-метод. посіб. / за ред. М. О. Коця, Л. І. Волинець. – Луцьк : Вісник+К, 2012. – С. 89–99.

Hoshovska D. T. Vplyv samoaktseptatsiyi na profesiyne samovyznachennya pidlitkiv [The impact of self-acceptance on professional self-determination of teenagers] // Profesiyne samovyznachennya ditey z osoblyvymy potrebamy: zmist ta orhanizatsiya formuvannya : navch.-metod. posib. / za red. M. O. Kotsya, L. I. Volynets. – Lutsk : Visnyk+K, 2012. – P. 89–99.

7. Практическая психодиагностика: методики и тесты / под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара : Бахрах, 1999. – 668 с.

Raygorodskiy D. Ya. Prakticheskaya psihodiagnostika: metodiki i testyi [Practical psychodiagnostics: methods and tests] / D. Ya. Raygorodskiy. – Samara : Bahrah, 1999. – 668 p.

УДК 81'23:004:316.454.52

О. Л. Лавриненко

Received March, 12, 2015

Revised April, 09, 2015

Accepted April, 13, 2015

ТИПІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНИХ ПРОВАЛІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

Досліджено одну з фундаментальних проблем теорії комунікації – проблему комунікативних провалів, тому в статті запропоновано аналітичний погляд на цю класичну проблему лінгвістики й теорії комунікації. Виникнення комунікативних провалів вивчено з концептуального погляду мовної особистості. У дослідженні обґрунтовано припущення, що комунікативний процес утворюють учасники спілкування як явище багатоканального психологічного контакту, який здійснюється за когнітивним, мотиваційним, емоційним каналами. Дослідник доводить ідею, що серйозний збій у психологічному контакті за будь-яким із цих каналів і стає основною причиною виникнення комунікативного провалу. Запропонована в роботі класифікація комунікативних провалів ґрунтується на згаданій вище моделі комунікативного процесу й виокремлює такі його типи: когнітивно зумовлені, які спричиняються недостатніми знаннями мови учасниками спілкування або шумовим бар'єром; мотиваційно зумовлені, які спричиняються поганою мотивованістю співрозмовників або неадекватним перемиканням соціальних ролей; емоційно зумовлені, що настають через взаємне емоційно-негативне ставлення. Проілюстровано реальними життєвими прикладами кожен з установлених типів комунікативних провалів, що робить запропоновану класифікацію більш наочною та зрозумілою. Розроблення ефективних методів запобігання цим негативним явищам у процесі спілкування на основі